

land, de boede i. Kampen for et acceptabelt politisk eftermæle var dengang som nu væsentligt for magthaverne. Mere væsentligt end hvad der faktisk foregik. For nu at bruge et anakronistisk udtryk tror jeg det ville være mere frugtbart at opfatte Saxo som en dygtig spindoktor end en tilforladelig historiker.

Hermanson påpeger selv, at afhandlingens væsentligste resultat er opgøret med opfattelsen af det 12. århundredes politiske kamp som noget, der udspillede sig mellem politisk bestemte partier eller institutioner med særinteresser – og det har han ret i. Det er et endog meget væsentligt resultat.

Thyra Nors

J.P.E. Hartmann og hans kreds. En komponistfamilies breve 1780-1900. Udgivet med indledning og noter af INGER SØRENSEN. Bd 1-3, Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusculanums Forlag, 1999, 1832 sider.

INGER SØRENSEN: Hartmann. Et dansk komponistdynasti, Gyldendal, 1999, 656 sider.

I sin fortegnelse side 1748 anfører Inger Sørensen blot to store kildeudgaver fra det 19. århundrede: H.C. Andersens Dagbøger og Kong Christian VIII.s dagbøger og optegnelser. For fremtiden vil denne udgivelse kunne stilles på linie med de to andre, for nok er hovedpersonen J.P.E. Hartmann, og nok er dennes status som en af dansk musikhistories mest fremtrædende skikkelser det naturlige udgangspunkt, men spændvidden er stor både kronologisk og tematisk i de 1764 breve som hermed foreligger trykt og behørigt annoteret.

Det skal lige repeteres, at den første af slægten i Danmark var Johann Hartmann, (1726-93), fra 1766 bosat i København og først og fremmest kendt for sin musik til Johannes Ewalds tekster: »Fiskerne« og »Balders død«. Hans to sønner blev henholdsvis kantor i Roskilde og organist ved Garnisons kirke, og det var sidstnævntes søn, komponisten J.P.E. Hartmann (1805-1900), som kom til at indtage så central en position i det danske musikliv. Også en af fjerde generation gjorde sig gældende som komponist, selv om Emil Hartmann (1836-98) af flere grunde uundgåeligt kom til at stå i skyggen af sin berømte far. Samtlige familiemedlemmer – herunder Emma Zinn, J.P.E. Hartmanns første, komponerende kone – bliver omtalt i udgiverens indledning, som på knap 50 sider giver kort og koncis besked som introduktion til den lange række af breve.

Det er valgt at tage alt med. Dette er på den ene side yderst tilfredsstillende, idet man undgår ørkesløse diskussioner om udvælgelseskriterier – så hellere et halvt hundrede sider mere. På den anden side er fuldstændigheden vel et problem. I »forordet til forordet« anføres det, at det drejer sig om »en udgivelse af så vidt muligt alle kendte breve fra og til Hartmann og hans familie ...«, at forstå som dem, der ligger registreret i offentlige samlinger. Men gad dog vide, om der ikke nu vil dukke flere op fra private skuffer og skabe. Mon ikke det i sidste ende bliver nødvendigt med et supplementsbind?

Annoteringen er forbilledlig knap og er anbragt efter hvert enkelt brev, idet udgiveren kombinerer sine korte noter med det store personregister, som giver en sikker placering af pågældende med hensyn til tid og sted, erhverv etc. Forståeligt nok har ikke alle nævnte personer kunnet identificeres, hvilket så konstateres i en note – det kan godt klø lidt i fingrene efter at opklare en del af det uopklarede. Udgiverens musikvidenskabelige baggrund afslører sig i øvrigt i den store sikkerhed, hvorved en hvilken som helst komposition er sat på plads med førsteopførelse, opustal etc. Og citater er ligeledes identificeret med sikker hånd – »Jeg hilser Dig min Kærlighed, God Morgen«, jo, det er godt nok Oehlschlägers vanskelige replik fra »Axel og Valborg«, (s. 1477).

Ikke alle breve er dateret, men anbringelsen i den kronologiske række får en kort begrundelse. Alt i alt et godt eksempel på en udgiver, der har kunnet nære sig for unødvendige vidtløftigheder, men så til gengæld har fået lejlighed til at tage revanche på anden vis, som det fremgår nedenfor.

Udgivelsen rækker tematisk vidt. Blot nogle få detaljer vil vise det. Man får en sagkyndig vurdering af Johanne Louise Heibergs stemmes omfang, som ikke var så stort, (s. 178). Man konstaterer, at orgelbygger Marcussen i 1849 følte sig foranlediget til for en sikkerheds skyld at formulere sig på dansk, hvad han ikke var særlig god til (s. 532). Og man erfarer, at Ingemann var lidt ængstelig for, om Niels W. Gade nu ikke skulle gå hen og blive »Germaner« under sit ophold i Leipzig, (s. 411). Det fremgår endvidere, at man måtte være meget påpasselig, når der skulle affattes kantatetekster til en konges guldbrillup. Mens Hartmann komponerede løs på musikken, var Christian Richardts vers til diskussion, for tænk hvis den tyske kejser dukkede op og der så var noget, som kunne misforstås, (side 1423). Man kommer hele raden rundt i sen guldalder og i tiden derefter. Mest indtryk gør nok brevvekslingen mellem J.P.E. Hartmann og H.C. Andersen, hvor man konstaterer, at sidstnævnte i forbavsende grad holder sig fra klynk. Hartmann må have fået det bedste frem i ham. Nærmest rørende er endvidere Hartmanns

omsorgsfulde breve til sønnen Carl (1837-1901), der som billedhugger opholdt sig i Rom.

Også J.P.E. Hartmanns embedskorrespondance er medtaget. Hans virksomhed som konsulent i alskens musikalske sammenhænge var ganske omfattende, og her kan det med sikkerhed siges, at der i arkiverne findes supplerende stof, som ikke er kommet med. En principiel indvending *bør* i den forbindelse fremføres. Udgiveren har i en række tilfælde ladet sig nøje med en afskrift af Hartmanns egne kopier/koncepter. Der er næppe sket de store ulykker, for alt tyder på, at juristen J.P.E. Hartmann havde orden i tingene. Men når adressaten er en offentlig myndighed, skulle det da ikke være så svært at finde det originale brev. Udgiveren er forskningsbibliotekar ved Danmarks Pædagogiske Bibliotek og boltrer sig hjemmevant, når det gælder alt, hvad der er trykt, men har så til gengæld været yderst tilbageholdende overfor det, der ligger i Statens Arkiver, (side 1747).

Enhver anmelder elsker at finde undladelser og fejl, og sådanne kan da også præsenteres. Side 280 nævnes ganske u-annoteret en mystisk *Demant*, som dog ikke er nogen ædelsten, for side 417 identificeres han som orgelbyggeren P.U.F. Demant. Der er godt nok henvisning til begge steder i personregistret, men alligevel! Og side 440 omtales anno 1847 et klaver af Hornung, som i noten hævdes af være af mærket Hornung & Møller. Den går ikke. Klaverfabrikant C.C. Hornung kunne så sandelig godt på egen hånd, indtil han blev træt af det og i 1851 overlod sin virksomhed til Møller, deraf navnet. Den relevante håndbog *er* med på litteraturlisten.

Nået tilvejs gennem de mange breve er der et bestemt indtryk, der har fæstnet sig. Det spændende stof med de mange detaljer af musik- og kulturhistorisk interesse er en sag for sig. Men det lange forløb munder ud i en række store festligheder for den gamle Hartmann på de runde dage, 80 år i 1885, 50 år med Studentsangerne i 1893 og 90 år i 1895. Det foregik efter en grandios målestok, som forekommer ganske ufattelig her godt hundrede år efter. Det var nationale begivenheder på linie med vore dages største royale – tankevækkende.

Mange momenter kan have spillet ind. Hartmann havde naturligvis bl.a. skrevet sange, som var nået meget vidt ud. Han var som person utvivlsomt dansk musikhistories mest udprægede gentleman, uplettet i enhver henseende. Han havde været med lige siden Frederik VI's tid, men var fortsat åndsfrisk og beundringsværdigt produktiv højt oppe i årene. Talrige årgange gamle studentsangere var spredt som præster og embedsmænd over det ganske land og fungerede som musikalske ambassadører i hans ånd. Så J.P.E. Hartmann kom i virkeligheden til at

spille en betydelig rolle som nationalt samlingspunkt, hyldet fra alle sider. Betegnende er det, at han i 1885 fik lykønskninger både fra kongehuset og fra Studentersamfundet, det har næppe været mange beskåret – udgiveren har med effekt aftrykt alle telegrammer, som Hartmann modtog ved de pågældende anledninger. Den store gamle udfyldte således klart nok et tomrum i årene inden Systemskiftet. *Ham* kunne man dog enes om.

Inger Sørensen har til alt held haft mulighed for så at sige at blive førstegangsbrugeren af det store brevmateriale, hvad der har resulteret i den fyldige Hartmannbiografi, også den om hele dynastiet, men fortsat med hovedvægten på J.P.E.

For den ældste Hartmanns vedkommende er der naturligvis gjort brug af Johannes Mulvads grundige arbejde – i forbifarten kan han vel karakteriseres som den eneste musikforsker i nyere tid, der bevægede sig lige hjemmefra på bibliotek og arkiv. Senere tager Inger Sørensen selv over, og musikken kommer unægtelig til at stå i centrum, bl.a. i form af grundige værk gennemgange. En forlagsredaktør er helt tydeligt blevet ængstelig, for omtalen af J.P.E. Hartmanns hovedværker er blevet anbragt i appendiks, så man er i den besynderlige situation, at selve teksten rummer detaljer om mange mindre betydelige værker, men altså ikke om bl.a. to operaer, klaversonaterne, Vølvens Spaadom og Universitetskantaten. Og fagsprog har ikke kunnet undgås, som når læseren side 276 præsenteres for »akkordslag på en ufuldkommen veksel-dominant noneakkord«. Lægelatin er uundværligt for medicinere, og musikfolk har på samme vis tekniske termer, som kun er for de indviede. Det kan ikke være anderledes.

Biografien over komponistdynastiet er skrevet af en forfatter, hvis personlige tilbageholdenhed er af næsten Hartmannsk art, men det er nøgternt gjort, redeligt og af og til med umiskendelig humoristisk sans. Eksempelvis aflives side 438 en myte med stilfærdig, men hårdtslående argumentation. Og der gøres efterfølgende op med luftige spekulationer. Skulle Hartmanns eneste erotisk prægede sangkreds – Sulamith og Salomon-sangene – mon skyldes, at han efter 20 års ægteskab igen var blevet forelsket i sin kone? Inger Sørensens kommentar lyder i al sin enkelhed, at det »vidste kun Hartmann selv, og han har ikke udtalt sig om det«. Sådan.

Biografien har sin styrke i forfatterens store repertoirekendskab og de mange små perspektiveringer hen ad vejen, hvor frugtbare eftertanke demonstrerer indsigt. Også geografisk styres man på Hartmanns rejser afsted med kyndig hånd. Det virker, som om Inger Sørensen selv har fulgt i hans fodspor. Alt i alt læses bogen med fornøjelse, og når man

efterhånden føler et behov for at kunne smide den lidt fra sig for i stedet at høre en del af den omtalte musik, som ikke er opført i nyere tid, så har forfatteren da vist netop opnået sin hensigt. Men kan man væge sig imod musikalske tvangstanker, kan bogen om Hartmannndynastiet også læses blot som et sideblik på det 19. århundredes historie.

Anders Monrad Møller

HENRIK LUNDBAK: Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-1947. 728 sider. Separat kortfattet summary in English. Museum Tusculanums Forlag, Københavns Universitet. Forsvaret den 4.maj 2001, København.

Dansk Samlings brogede gæsteoptræden i dansk politik

Modsat de senere års modebølge, der sætter afsløringer og deraf afledt forargelse som øverste mål for al udforskning af besættelsestidens historie, er det en lise at læse Henrik Lundbaks disputats om Dansk Samling fra starten i 1936 til 1947, da partiets skaber, politiker og kulturskribenten Arne Sørensen forlod det sammen med hovedmassen af dets allerede beskedne vælgerskare.

»Det moderne Menneske« – som den endnu kun 29-årige bondesøn i 1936 kaldte sit hovedværk – havde ikke hørt ham kalde, og han søgte snart andre græsgange, bl.a. som foredragsholder og rejseskildrer i Nord- og Sydamerika, og som pionér i Fremtidsforskningen herhjemme.

Lundbak har givet en seriøs og ret udtømmende skildring og analyse af det lille fronderende midterpartis struktur, dets uhåndgribelige ideologi og svimlende usikre kurs. I korte perioder fik partiet reel betydning i landets historie under krigen, men også for de tidligere år udtrykte det interessante træk af bevidsthedslivet og den politiske kultur, inden konjunkturstyring, velfærdsstat og internationalisering kom til at dominere.

Han gør det uden at samle alt om den internt dominerende Arne Sørensen, der allerede har fået en udmærket, positiv, men åben og ærlig levnedsskildring – nemlig Erik Halvorsens bog fra 1984 med titlen »Et moderne menneske«, der parafraserer Sørensens egen bog. Lundbak giver et noget mindre farverigt billede af denne stortalende, fantasifulde og »visionære« kandidat til posten som dansk folkefører. Hans disputats har naturligvis grundigere dokumentation, bedre balance og et videre udblik, og den har med rette fastholdt, at det i dag er